

**INSTYTUT HISTORII NAUKI
im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów
POLSKIEJ AKADEMII NAUK**

L.&A. Birkenmajer Institute for the History of Science
Polish Academy of Sciences

Nowy Świat 72, p. 9; 00-330 Warszawa, tel. (48 22) 826 87 54, 65 72 746; fax. (48 22) 826 61 37; e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

Warszawa, 30 lipca 2018 roku

Opinia o autoreferacie rozprawy MICHAŁA WIKTOROWICZA GRIBOWSKIEGO na temat: *Профессорско-преподавательский корпус императорских университетов как социально-профессиональная группа российского общества. 1884 г. – февраль 1917 г.*, przedstawiona w celu uzyskania stopnia naukowego doktora nauk historycznych w specjalności 07.00.02 – historia ojczysta

Dysertacja Michała W. Gribowskiego mieści się w ważnym i w ostatnich dziesięcioleciach szeroko rozwijanym w Europie nurcie badań nad dziejami wyższej edukacji i połączonym z nią zagadnieniem kształtowania intelektualnych i zawodowych elit poszczególnych krajów. Badania nad przeszłością i tradycjami uniwersyteckimi mają również związek ze współczesnym kryzysem tej formy edukacji i poszukiwaniem, na bazie doświadczeń historycznych, nowych jej form. Autor jest tego w pełni świadomy, podkreślając aktualność problemu skomplikowanych relacji między państwem a uniwersytetem i jego wykładowcami, a także między profesurą a studentami, których potrzeby i oczekiwania wobec wyższych uczelni znacząco zmieniły się w ostatnich latach.

Przedmiotem swoich badań Autor uczynił kadre profesorską jedenastu uniwersytetów rosyjskich w latach 1884-1917, a więc od wprowadzenia kolejnej ustawy uniwersyteckiej do rewolucji lutowej. W jego przekonaniu analiza kadry nauczającej uniwersytetów rosyjskich jako odrębnej grupy społeczno-zawodowej ma ogromne znaczenie nie tylko dla badań nad wyższymi uczelniami, ale jest także jednym z istotnych problemów historii społecznej Imperium Rosyjskiego w okresie jego dynamicznej modernizacji, zarówno ogólnie, państwowej, jak i oddolnej, społecznej. Wykładowcy uniwersyteccy, mimo że stanowili niewielką liczebnie społeczność, byli w jego przekonaniu jedną z niewielu grup społeczeństwa rosyjskiego, która pod względem intelektualnym i praktycznym była przygotowana do odegrania roli awangardy w budowaniu podstaw społeczeństwa obywatelskiego. Dlatego też głównym celem dysertacji jest dokonanie charakterystyki korporacji akademickiej oraz zbadanie rodzaju i zasięgu jej wpływu na naukowe, edukacyjne, kulturalne, społeczne i polityczne procesy zachodzące w Rosji na przełomie XIX i XX wieku. Wśród zagadnień składających się na opis społeczności wykładowców uniwersyteckich znalazły się kwestie dotyczące ich prawnego i materialnego położenia, liczebności, pochodzenia społecznego, trybu uzyskiwania stopni naukowych i dróg awansów akademickich, mobilności zawodowej, wreszcie relacji między wykładowcami różnych szczebli (zwłaszcza profesurą a młodszymi wykładowcami) oraz między wykładowcami a studentami. Autor świadomie pominął naukowo-dydaktyczny aspekt działalności wykładowców, choć nie jestem pewna czy słusznie. W społeczności uczonych zawsze istniało i istnieje silne poczucie hierarchii zasług. Autorytet naukowy w istotny sposób wpływa na pozycję akademicką i społeczną uczonego, a tym samym możliwości jego wpływu, zarówno w środowisku akademickim, jak i w społeczeństwie. Dlatego głos wielkich uczonych jest znacznie lepiej słyszalny, a ich inicjatywy łatwiejsze do urzeczywistnienia niż ich szeregowych kolegów. Dlatego sądzę, że choć sprawy ściśle naukowe nie musiały być przedmiotem dysertacji, nie można zapominać o ich znaczeniu, charakteryzując tak

szczególną grupę zawodową, jaką są uczeni. Z kolei talenty dydaktyczne lub ich brak poważnie decydują o jakości relacji ze studentami, mają więc również znaczenie dla badanych kwestii.

Wpływ profesury na życie społeczno-polityczne i kulturalne został ukazany na przykładzie ich obecności w przestrzeni miast uniwersyteckich w roli ich współgospodarzy, ekspertów i specjalistów, popularyzatorów czy animatorów kultury, ale także na ogólnopolskim forum publicznym – poczynając od aktywności publicystycznej, a na udziale w pracach Rady Państwa i Dumy Państwowej kończąc. Swoje rozważania Autor zamyka refleksją na temat stopnia i form uzewnętrzniania poczucia akademickiej tożsamości zawodowej.

Choć założenia badawcze Autora dotyczyły miejsca profesury w życiu społeczno-politycznym Imperium, warto było może spojrzeć nieco szerzej i uwzględnić również inspiracje europejskie, które uformowały mentalność i światopogląd wykładowców, ich wyobrażenia o uniwersytecie i jego roli w państwie i społeczeństwie, o społecznych funkcjach nauki i kultury oraz powinnościach inteligenta-uczonego. Rosyjscy profesorowie, znający języki obce, kształceni w większości za granicą i często tam wyjeżdżający na wykłady lub badania naukowe, uważali się nie tylko za obywateli Imperium, ale także za część międzynarodowej społeczności uczonych. W ich wypowiedziach publicystycznych lub przywoływanych przez Autora dyskusjach nad nowym ustawodawstwem akademickim jest wiele odniesień do doświadczeń i urządzeń europejskich, wiele zaleceń do korzystania z tych modeli i o tym warto było wspomnieć.

Przygotowując swoją dysertację, Autor wykonał olbrzymią pracę przy zbieraniu literatury i źródeł. Wykorzystał zasoby siedmiu archiwów krajowych i ośmiu zagranicznych, a w większości z nich dokumentacja uniwersytecka jest wyjątkowo obfita. Efektem jest bogato udokumentowana monografia, która po raz pierwszy tak całościowo i szeroko ukazuje korporację akademicką uniwersytetów rosyjskich, choć nie brakuje prac poświęconych temu zagadnieniu. Autor omawia w pierwszym rozdziale dotychczasową historiografię rodzimą i zagraniczną, poświęconą historii uniwersytetów rosyjskich i ich profesurze i tu nie ze wszystkimi jego stwierdzeniami można się w pełni zgodzić. Pisze np., że w postsowieckich czasach historycy uwolnili się od klisz ideologicznych, ale zachowało się tradycyjne podejście do badań nad uniwersytetami, skupiające się na stronie polityczno-organizacyjnej. Stwierdzenie to nie odpowiada w pełni rzeczywistości, o czym świadczy choćby cała seria publikacji pod redakcją Eleny A. Wiszlenkowej (*Российские университеты*, M. 2012; *Состояние российских университетов*, M. 2013), a także artykułów jej autorstwa, publikowanych m.in. w znakomitym czasopiśmie „Ab Imperio”. Trzeba także oddać w pełni sprawiedliwość Trude Maurer (choć Autor o niej wspomina), która już w 1998 roku, a więc równo 20 lat temu, pisała o potrzebie badania społecznej historii uniwersytetów i stworzenia „kolektywnej biografii” profesorów, co zresztą zrobiła w swojej monumentalnej książce. Jest także współredaktorką cennej książki *Университет и город в России*, M. 2009. Wreszcie, wbrew twierdzeniu, że polscy autorzy zajmowali się głównie „swoim” Uniwersytetem Warszawskim, moja obszerna książka *Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863-1917* z 2008 roku porusza wiele zagadnień bliskich Autorowi, ponieważ poświęcona jest zasadniczej kwestii relacji między państwem a uniwersytetem. Przedstawia więc szeroko dyskusje uniwersyteckie i udział w nich profesorów, ich wypowiedzi publicystyczne, działalność i zróżnicowane postawy polityczne, aktywność społeczną, omawia sprawy materialne uniwersytetów i samych wykładowców czy kwestię żydowską. W obliczu ogromu materiału – setek, jeśli nie tysięcy artykułów prasowych, protokołów posiedzeń komisji debatujących nad kształtem nowej ustawy akademickiej, zapisów dyskusji toczących się w czasie obrad koleżeńskich uniwersyteckich zastanawia, jak Autorowi udało się omówić te zagadnienia w jednym rozdziale (siódmym), poświęconym formom identyfikacji zawodowej.

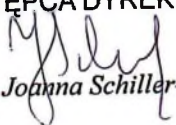
Uwagi te nie ujmują w niczym wartości pracy wykonanej przez Autora, ale świadczą, że jego koncepcja metodologiczna badań nad społecznością uniwersytecką Rosji mieści się w szerszym nurcie, nie jest odosobniona i sporo z poruszanych przez niego problemów było już badanych przez poprzedników. Z pewnością jednak praca M.W. Gribowskiego stanowi poważny krok naprzód w badaniach nad uniwersytetami rosyjskimi oraz ich rolą społeczną i polityczną. Myślę, że przedstawiona rozprawa odpowiada wymaganiom „Przepisów o trybie nadawania stopni naukowych” Ministerstwa Oświaty i Nauki Federacji Rosyjskiej, stawianym dysertacjom na stopień doktora nauk historycznych i jej Autor, Michał Wiktorowicz Gribowski, zasługuje na przyznanie mu stopnia doktora nauk historycznych.

Instytut Historii Nauki
im. L. i A. Birkenmajerów
Polskiej Akademii Nauk
Nowy Świat 72 p. 9, 00-330 Warszawa
tel. 22 826 87 54, 22 65 72 746, fax 22 826 61 37
NIP: 525-000-87-84

Joanna Schiller-Walicka
Doktor habilitowana nauk historycznych
w specjalności historia oświaty i nauki
Profesor Instytutu Historii Nauki
im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów
Polskiej Akademii Nauk

ZASTĘPCA DYREKTORA

dr hab. Joanna Schiller-Walicka

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ НАУКИ
им. Людвига и Александра Биркенмайеров
ПОЛЬСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК

ул. Новый Свет, 72; 00-330 Варшава, тел. (48 22) 826 87 54, 65 72 746; факс (48 22) 826 61 37; e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

Варшава, 30 августа 2018 г.

ОТЗЫВ на автореферат диссертации ГРИБОВСКОГО МИХАИЛА ВИКТОРОВИЧА на тему: *«Профессорско-преподавательский корпус императорских университетов как социально-профессиональная группа российского общества. 1884 г. – февраль 1917г.»*, представленной на соискание ученой степени доктора исторических наук.

Диссертация М. Грибовского находится в области важного и в последние десятилетия широко развитого в Европе направления исследований по истории высшего образования и связанной с этим направлением темой формирования интеллектуальных и профессиональных элит отдельных стран. Исследования прошлых университетских традиций также связаны с современным кризисом этой формы образования и поиском новых форм на основе исторического опыта. Автор полностью осознает это, подчеркивая актуальность проблемы сложными отношениями между государством и университетом и его преподавателями, а также – между профессорами и студентами, чьи потребности и ожидания в отношении университетов в последние годы значительно изменились.

Целью исследований автора стал анализ преподавательских коллективов одиннадцати российских университетов в 1884–1917 гг., с введения университетского устава до февральской революции.

По мнению автора, анализ преподавательского состава российских университетов как отдельной социальной и профессиональной группы имеет большое значение не только для исследования университетов, но и является значимым для изучения проблем социальной истории Российской империи в ходе ее динамичной модернизации как «сверху», так и «снизу». Университетские преподаватели, несмотря на то, что они были немногочисленным сообществом, были, по его мнению, одной из немногих групп в российском обществе, которая была интеллектуально и практически подготовлена к тому, чтобы играть роль авангарда в построении основ гражданского общества. Поэтому главная цель диссертации – охарактеризовать академическую корпорацию и изучить тип и степень ее влияния на научные, образовательные, культурные, социальные и политические процессы, происходящие в России на рубеже XIX и XX веков.

Среди вопросов, которые составляют описание сообщества преподавателей университетов, – вопросы, касающиеся их юридического и материального положения, численности, социального происхождения, способа получения академических степеней и путей повышения академической успеваемости, профессиональной мобильности и, наконец, отношений между преподавателями разных уровней (особенно профессора и младших преподавателей) и между преподавателями и студентами. Автор сознательно опустил научно-образовательный аспект деятельности преподавателей, хотя я не уверена, правильно ли это. В научном сообществе всегда существовало и существует сильная иерархия достоинств. Научный авторитет существенно влияет на академическое и социальное положение ученого и, следовательно, на возможность его влияния как на академическую среду, так и на общество. Вот почему голос великих ученых гораздо легче слышать, а их инициативы легче реализовать, чем их рядовых коллег.

Поэтому я считаю, что, хотя строго научные вопросы не должны были быть предметом диссертации, нельзя забывать об их важности, характеризующей такую специальную профессиональную группу, как ученые. В свою очередь, преподавательские таланты или их недостатки серьезно определяют качество взаимоотношений со студентами, поэтому они также важны для рассмотренных вопросов.

Влияние профессоров в социальной и политической жизни было показано на примере их присутствия в университетских городах в роли членов органов местного самоуправления, издателей, экспертов, специалистов, популяризаторов науки, через их участие в работе Государственного совета и Государственной Думы. Завершает свое исследование автор размышлениями о формах проявления университетскими преподавателями академической профессиональной идентичности.

Хотя научные положения автора связаны с влиянием профессуры на социальную и политическую жизнь Российской империи, может, стоило взглянуть на проблему немного шире и принять во внимание влияние европейских коллег, которые сформировали менталитет и убеждения российских преподавателей, их идеи об университете и его роли в государстве и обществе, о социальных функциях науки и культуры и об обязанностях интеллектуала-ученого. Российские преподаватели, знающие иностранные языки, образованные в основном за границей, и часто там бывавшие для проведения исследований, могут рассматриваться не только как граждане Империи, но и – в рамках

международного сообщества ученых. В дискуссиях об изменении университетского законодательства, в публицистических работах, цитируемых автором, профессора делали множество ссылок на европейский опыт, давали рекомендации по использованию этих моделей.

Подготавливая диссертацию, автор проделал огромную работу по сбору литературы и источников. Он использовал ресурсы из семи национальных и восьми иностранных архивов, и в большинстве из них университетская документация изобилует. Результатом является богато документированный труд, который впервые в целом и широко осветил академическую корпорацию российских университетов, хотя в отдельных работах по этому вопросу недостатка нет.

В первой главе автор обсуждает текущую национальную и зарубежную историографию, посвященную истории российских университетов и их профессоров, и здесь не со всеми его положениями могу быть полностью согласна.

Автор пишет, что в постсоветские времена историки освобождались от идеологических клише, но подход к университетским исследованиям был традиционно сфокусирован на политической и организационной стороне вопроса. Это утверждение не вполне соответствует действительности, о чем свидетельствует ряд публикаций под редакцией Елены Вишленковой («Русские Профессора», М. 2012; «Сословие русских профессоров», М. 2013), а также его статьи, в том числе опубликованные в отличном журнале «Ab Imperio». Кроме того, необходимо воздать должное Туде Маурер (хотя автор о ней упоминает), которая уже в 1998 году, 20 лет назад, писала о необходимости изучения социальной истории университетов и задаче создать «коллективную биографию» профессоров, которую она реализовала в своей монументальной книге. Она также является соредактором ценных книг «Университет и город в России», М. 2009.

Наконец, вопреки утверждению, что польские авторы изучали в основном «свой» Варшавский университет, моя обширная книга «Концепция российского университета с 1863 по 1917» 2008 г. поднимает много вопросов, близких автору, так как она посвящена фундаментальному вопросу взаимоотношений между государством и университетом.

В ней представлены сведения о широких дискуссиях в университетах, об участии преподавателей разных политических взглядов в журналистской деятельности, социальной активности; рассматриваются материальные аспекты университетской жизни, а также еврейский вопрос. Анализ этих вопросов потребовал привлечения огромного материала – порядка тысячи газетных статей, протоколов заседаний совета, где обсуждался новый устав, записей дискуссий во время работы коллегиальных органов университета. Автору тоже удалось проанализировать эти вопросы в одной главе (седьмой), посвященной формам профессиональной идентичности преподавателей.

Эти замечания никоим образом не уменьшают ценность работы, проделанной автором, а свидетельствуют о том, что его методологическая концепция изучения университетского сообщества России не изолирована, вливается в более широкий поток исследований, а многие из проблем, которые он изучил, уже затрагивались его предшественниками.

Я считаю, что представленная диссертация соответствует требованиям «Положения о присуждении ученых степеней» Министерства образования и науки Российской Федерации, а Михаил Викторович Грибовский заслуживает получения ученой степени доктора исторических наук.

Институт истории науки
им. Л. и А. Биркенмайеров
Польской академии наук
ул. Новый Свет, 72; 9, 00-330 Варшава
тел. 22 826 87 54, 22 65 72 746; факс 22 826 61 37
ИНН: 525-000-87-84

Иоанна Шиллер-Валицка,
доктор исторических наук
по специальности история образования и науки,
профессор Института истории науки им. Людвика и
Александра Биркенмайеров Польской академии наук

ПОДПИСЬ УДОСТОВЕРЯЮ
Ведущий документовед
управления делами
Н.Г. Михеева